

ONZE VERZORGINGSSTAAT ONDER DRUK – HOE VERDER?

1. Geloof u mij, het is veel meer dan de gebruikelijke beleefdheidsfrase wanneer ik u zeg dat ik de uitnodiging om vandaag de Willem Drees-lezing te willen uitspreken als een buitengewoon groot voorrecht ervaar. Ik ben het bestuur van uw stichting daar zeer erkentelijk voor, mede om redenen van persoonlijke aard. Niet alleen omdat ik één van de slechts twee sociaal -democraten ben die Willem Drees in het ambt van minister-president van Nederland heeft mogen volgen, tot nu toe althans, maar ook en vooral omdat ik uit eigen beleving weet hoe groot de invloed is geweest die de politieke overtuiging van deze bijzondere man heeft gehad op het denken, leven en werken van mensen zoals mijn ouders, die in de jaren van de wederopbouw en daarna hun schouders eronder hebben gezet, de armoede en de massale werkloosheid in ons land stap voor stap hebben helpen terugdringen en mede daardoor de basis hebben gelegd voor wat later met een mooi woord onze “verzorgingsstaat” is gaan heten. De naam van “vadertje Drees” blijft daar voor altijd en onlosmakelijk mee verbonden.
2. Het gevoel van saamhorigheid en lotsverbondenheid was in die jaren na de tweede wereldoorlog buitengewoon groot: Nederland moest herrijzen en mensen hadden daar ongelooflijk veel voor over. Ze wilden vóór alles voorkomen dat het spook van de crisisjaren opnieuw de kop zou opsteken. Géén werk was synoniem aan diepe armoede en de vernederende gang naar de bijstand in ruil voor een schamele uitkering. Geen wonder dat mensen bereid waren heel veel opzij te zetten voor het herstel van werkgelegenheid als eerste prioriteit. Over de manier waarop dat moest gebeuren en over de verdeling van welvaartsoffers die daarvoor nodig werden soms forse politieke en maatschappelijke meningsverschillen uitgevochten.

Het waren dus beslist geen jaren van alleen maar harmonieuze eensgezindheid waarin geen wanklank viel te horen, zoals wel eens wordt gedacht. Maar de richting, die ons land op moest, was veel minder controversieel. Er was in feite weinig keuze.

3. Parallel aan het streven naar uiteindelijk volledige werkgelegenheid nam het verlangen naar sociale geborgenheid een centrale plaats in, het verlangen naar sociale bescherming voor mensen die buiten hun schuld of toedoen niet in staat waren om te voorzien in het levensonderhoud van henzelf en hun gezin.

Sociaal- democraten, met steun vanuit andere politieke stromingen, toonden zich al direct scherp bewust van de wenselijkheid van wettelijk vastgelegde sociale rechten. Zo kon als meest markant wapenfeit reeds in de tweede helft van de jaren vijftig de wettelijk geregelde oudedagsvoorziening het licht zien. Dat was een mijlpaal van historische betekenis.

Maar zeker niet alle sociale voorzieningen werden meteen al bij wet geregeld. Niet zelden gingen daar contractuele afspraken aan vooraf. Sociale bescherming maakte al vroeg onderdeel uit van de onderhandelingen tussen werkgevers en vakbonden over cao's en van hun overleg op centraal niveau. Cao-afspraken over niet alleen lonen en andere arbeidsvoorwaarden, maar ook over sociale zekerheid werden door de meeste werknemers ook toen al belangrijk genoeg gevonden om er een stukje loonruimte voor te laten zitten, ook al waren de lonen nóg zo laag. Tegen het relatief grote inkomensverlies bij ontslag, ziekte of ongeval wilden arbeiders zich maar al te graag collectief verzekeren.

4. De stapsgewijze opbouw van onze verzorgingsstaat in de naoorlogse decennia was de vrucht van politieke en maatschappelijke consensusvorming, soms voorafgegaan door scherpe verschillen van mening en felle strijd.

Aanvankelijk was het buitenland voor de meeste mensen nog ver weg geweest, van Europese samenwerking was toen nog geen sprake, maar dat zou snel gaan veranderen.

De centraal geleide loon- en prijspolitiek van na de oorlog maakte in de jaren zestig geleidelijk plaats voor een stelsel van vrije loon- en prijsvorming. Vanaf die tijd ongeveer heb ik in verschillende posities binnen de vakbeweging persoonlijk en van heel nabij kunnen ervaren hoe groot het belang was dat door werknemers aan een hoog ontwikkeld sociaal stelsel werd gehecht. Over mijn ervaringen in die periode wil ik u vanavond graag wat meer vertellen.

Ik was in 1961 in dienst getreden bij de Bouwbond van het toenmalige NVV en maakte een kleine tien jaar later op initiatief van André Kloos de overstap naar het hoofdbestuur van die vakcentrale . Korte tijd daarna -en niet om die reden, neem ik nog steeds aan- raakte het NVV verzeild in een ernstige leiderschapscrisis als gevolg van schier onoverbrugbare meningsverschillen over de koers die de vakbeweging moest volgen: harmonie, de weg van constructief overleg, of conflict, de weg van strijd en polarisatie, naar analogie van de scherpe toon van het politieke debat in die jaren. Een crisis die overigens verrassende gelijkenissen vertoonde met wat de FNV vandaag de dag meemaakt, maar dit terzijde.

5. Nadat voorzitter Harry ter Heide vrijwel van de ene dag op de andere bij het NVV was vertrokken, werd ik korte tijd later –toen de ergste kruitdampen weer een beetje begonnen op te trekken- tot voorzitter gekozen (in 1973, om precies te zijn) met als voornaamste opdracht de ernstig aangetaste eenheid te herstellen en weer inhoud en gezicht te geven aan Nederlands grootste vakcentrale.

Dat was geen eenvoudige opgave. Als voorzitter van het NVV en (na het samengaan met het NKV) van de FNV ben ik mij altijd sterk blijven maken voor het concept van de “brede vakbeweging”. De belangrijkste kenmerken daarvan waren:

* een bewuste en consequent volgehouden keuze voor het behartigen van de werknemersbelangen in ruime zin: niet volgens het Amerikaanse vakbondsmodel, veel meer dan uitsluitend brood en boter dus, maar nadrukkelijk mede gericht op behoud en versterking van het draagvlak voor werkgelegenheid in de toekomst en op het in stand houden van een hoog ontwikkeld en betaalbaar stelsel van sociale zekerheid;

* het oog steeds gericht op de langere termijn, met voldoende aandacht voor ook de kansen en mogelijkheden van “outsiders” (mensen buiten het arbeidsproces, die eveneens graag aan de slag willen, waaronder jongeren en herintredende vrouwen);

* een nadrukkelijk pleidooi voerend voor verruiming van inspraak en zeggenschap door en namens werknemers binnen de onderneming en op de werkvloer – de wet op de ondernemingsraden is daarvan een direct en tastbaar uitvloeisel.

6. Op basis van dit brede vakbondsconcept bleek het mogelijk de uitbouw van de verzorgingsstaat stap voor stap gestalte te blijven geven: als vrucht van grote politieke inspanningen, zeker, maar evenzeer stoelend op bewuste en consequent volgehouden keuzes van werknemers en vakbonden.

Maar intussen werd het wel steeds ruwer weer in ons land, economisch en ook sociaal. We kregen in de jaren zeventig te maken met de effecten van zware economische crises, die hun oorsprong weliswaar vooral buiten de grens hadden (twee opeenvolgende oliecrises in 1973 en 1977, de laatste gevolgd door een wereldwijde economische stagnatie en zelfs depressie), maar die intussen de kwetsbare punten van de Nederlandse economie wel genadeloos blootlegden.

Die zwakke plekken hadden vooral betrekking op: een veel te hoge inflatie, sterk oplopende begrotingstekorten, een haasje over van lonen en prijzen, oplopende kosten van de sociale zekerheid met als gevolg steeds moeilijker beheersbare sociale premies, snel dalende bedrijfswinsten met massaontslagen, bedrijfssluitingen en een dramatisch hoge jeugdwerkloosheid als pijnlijke resultaten. Met name de grote aantallen jonge mensen die met de beste wil van de wereld niet aan de slag konden komen zorgden voor een crisisachtige sfeer in ons land. Dit alles vormde het decor voor de aanloop naar het Akkoord van Wassenaar.

7. Dat veelbesproken akkoord is niet bepaald uit de lucht komen vallen. Na een eerdere wettelijke ingreep in de lonen -waartegen de vakbeweging krachtig te hoop was gelopen, zonder daarmee echter enig resultaat te boeken- dreigde een nieuwe wettelijke loonmaatregel vanuit Den Haag.

Goede raad was duur; wij stonden met de rug tegen de muur. Een nieuwe confrontatie zou alleen maar meer verliezers opleveren. Er moest iets gebeuren, zo kon het niet langer doorgaan; het was tijd voor een non-orthodox initiatief. Ik koos op een cruciaal moment voor de vlucht naar voren, in het besef dat aan de dramatisch snel stijgende werkloosheid een halt moest worden toegeroepen.

In het Akkoord van Wassenaar maakten ondernemers en vakbeweging gezamenlijk de keuze om de verantwoordelijkheid voor de vaststelling van lonen en arbeidsvoorwaarden in ons land niet aan de overheid te laten, maar in eigen hand te houden. Die keuze heeft voor Nederland –naar later zou blijken- verstrekkende gevolgen gehad.

Natuurlijk was er kritiek, ook binnen delen van de vakbeweging, op de meerjarige afspraak om de lonen te matigen in ruil voor toekomstig rendementsherstel, werkgelegenheidscreatie, arbeidsduurverkorting en stage- arbeidsplaatsen voor jongeren.

Dat had alles te maken met een niet onbegrijpelijk gebrek aan vertrouwen of ondernemers hun deel van de afspraken binnen ondernemingen en bedrijfstakken wel zouden nakomen. In de jaren die volgden zou echter blijken dat met het Akkoord van Wassenaar een stevige bodem was gelegd onder het sociaal-economisch herstel van Nederland, met een krachtige opleving van de werkgelegenheid als resultaat.

8. Dit alles heeft echter niet kunnen voorkomen dat begin jaren negentig pijnlijke maatregelen op het terrein van de sociale zekerheid onontkoombaar bleken. Van de wettelijke regelingen bij arbeidsongeschiktheid was in de loop der jaren een zo bovenmatig gebruik gemaakt –zowel door ondernemers als door vakbonden en werknemers, ook bij de opstelling van sociale plannen bij de vele bedrijfsreorganisaties en sluitingen in die tijd-, dat ingrijpen in hoogte en duur onvermijdelijk was geworden. Ik ben mij als geen ander bewust van de verontwaardiging en de woede die zich van veel mensen meester maakte in reactie op die versobering van de WAO. Het zou jaren duren voordat er gaandeweg wat meer begrip ging ontstaan voor de overweging dat we niet straffeloos op de oude voet hadden kunnen blijven doorgaan. Sociale voorzieningen kunnen immers niet rekenen op een duurzame toekomst wanneer het gebruik ervan niet strikt beperkt blijft tot hen voor wie de regelingen daadwerkelijk bedoeld zijn. Bovendien was het accent in de loop van de tijd wel erg sterk komen te liggen op het bieden van een sociale uitkering aan mensen, waarvoor geen plaats meer was op de arbeidsmarkt, zonder daarbij voldoende na te gaan wat deze mensen nog wél konden en daar passende mogelijkheden voor te creëren.
9. Een hoog niveau van arbeidsdeelname was en is nog steeds een essentiële voorwaarde om de verworvenheden van de verzorgingsstaat duurzaam vast te kunnen houden.

Zonder voldoende arbeidsparticipatie en economische groei komt er al snel druk op het stelsel te staan, met name omdat de stijgende premies die daarvan het gevolg zijn linksom of rechtsom voor problemen gaan zorgen.

Deze overtuiging vormde een belangrijke drijfveer voor het eerste kabinet dat mijn naam droeg om medio jaren '90 een nieuwe weg in te slaan in het proces naar flexibilisering van de arbeidsmarkt. De toenmalige verstarring moest worden doorbroken, mede om nieuwkomers -waaronder herintredende vrouwen en jongeren- betere kansen te bieden op een arbeidsplaats, al dan niet in deeltijd. Vergelijkingen in Europees en breder internationaal verband maakten zichtbaar dat Nederland bezig was geleidelijk aan terrein te verliezen. Er moest meer ruimte komen op de arbeidsmarkt voor zogenaamde "outsiders".

Het dient gezegd dat het politiek vrijwel onmogelijk was tot overeenstemming te komen over de manier waarop het concept van flexibiliteit en sociale zekerheid op een verantwoorde en evenwichtige manier vorm zou kunnen krijgen. Het waren uiteindelijk de organisaties van werkgevers en werknemers, samen de Stichting van de Arbeid vormend, die in staat bleken de ingrediënten aan te reiken die de basis zouden vormen voor een maatschappelijk compromis, dat ook politiek aanvaardbaar was.

In de jaren daarna is gebleken dat de ontwikkeling van de werkgelegenheid in ons land daar vleugels door heeft gekregen en dat Nederland daardoor een internationale voortrekkersrol kon gaan vervullen waar het ging om de vraag hoe economische voorspoed en sociale samenhang in één beleid te verenigen.

Inderdaad: sterk én sociaal.

10. Ons land is in dat opzicht in hoge mate vergelijkbaar met de Scandinavische landen en met landen als Duitsland of Oostenrijk: stuk voor stuk landen met een vakbeweging die zich redelijk en verantwoordelijk opstelt en met werkgeversorganisaties die doorgaans het belang inzien van constructieve arbeidsverhoudingen en van sociale cohesie. Landen waar men zich bovendien terdege bewust toont van de noodzaak om elementen van de verzorgingsstaat met enige regelmaat tegen het licht te houden en te bezien op effectiviteit en doelmatigheid. Doel is immers steeds geweest en gebleven om een voldoende mate van sociale bescherming en ondersteuning te bieden aan diegenen die op eigen kracht niet voldoende in staat zijn in hun levensonderhoud te voorzien, zonder daarmee averechtse effecten te creëren naar mensen toe die daartoe wel degelijk in staat zijn.

Het vinden van dat evenwicht blijft een voortdurende opgave: rechten, plichten en verantwoordelijkheden behoren goed in balans te zijn en het is van belang dat mensen terdege beseffen dat sociale voorzieningen en verzorgingsarrangementen altijd op de één of andere manier uit economische ruimte gefinancierd moeten worden en dat het geheel van collectieve lasten niet van elastiek is. Simpel gezegd: sociaal beleid moet bij voortduring wel eerst verdiend worden.

11. Het is belangwekkend om te zien dat het juist de landen zijn met een relatief hoog niveau van sociale bescherming en doorgaans stabiele arbeidsverhoudingen, waar de Europese schulden crisis tot op heden nog de minst zware schade veroorzaakt. Die twee kunnen dus wel degelijk samengaan: een hoog ontwikkeld sociaal stelsel en economische welvaart, al mag een constatering als deze allerm minst als een garantie voor een zorgenvrije toekomst worden opgevat.

Want de omstandigheden en vooruitzichten zijn bezig ingrijpend te veranderen, waarbij ik een onderscheid wil maken tussen enerzijds factoren die verband houden met onze vergrijzende bevolking en anderzijds een aantal andere omstandigheden.

Laat ik beginnen met de demografische ontwikkelingen:

- De gestegen levensverwachting heeft het onvermijdelijk gemaakt een paar maanden geleden te besluiten om de wettelijke pensioenleeftijd –sinds de tijd van Drees onveranderd op 65 jaar- stapsgewijs te verhogen naar (voorlopig) 67 jaar. Dat besluit is begeleid en vooraf gegaan door grote maatschappelijke en politieke commotie, met als voorlopig dieptepunt het uitbreken van een ernstige crisis binnen de FNV die nog niet lijkt te zijn bezworen.
- De meeste aanvullende pensioenen (decennia lang als onaantastbaar beschouwd in ons land met het “beste pensioenstelsel van Europa”) zijn al jaren niet meer aangepast aan de gestegen prijzen en dreigen de komende jaren zelfs ingrijpend te moeten worden verlaagd om de dekingsgraad van pensioenfondsen weer in overeenstemming te brengen met de structurele vereisten. De gewijzigde spelregels die begin vorige week zijn aangekondigd, waaronder een beperkte verhoging van de rekenrente tot boven het huidige lage niveau van de marktrente, maken weliswaar op kortere termijn een beperking van de noodzakelijke pensioenkortingen mogelijk, maar het blijft nog steeds de vraag of daarmee ook structureel voldoende soelaas wordt geboden.
- Dit te meer omdat er binnen onze samenleving toch al groeiende spanningen merkbaar zijn tussen babyboomers en jongere generaties over de vraag of huidige en toekomstige pensioenrechten en –lasten wel voldoende evenwichtig zijn verdeeld.

Op de achtergrond hiervan speelt oprechte bezorgdheid mee over de vraag of jongere generaties niet bovenmatig moeten meebetalen aan het in stand houden van pensioenarrangementen die straks –als zijzelf “aan de beurt zijn”- niet langer in de huidige vorm houdbaar zullen blijken te zijn. Met andere woorden: verschuiven wij de echte problemen niet te veel naar de toekomst? En: worden toekomstige generaties niet te zwaar belast?

- De leeftijdsopbouw van onze bevolking leidt bovendien tot een explosieve stijging van de zorgkosten en –daarmee samenhangend- tot een groeiende bezorgdheid over de beschikbaarheid en toegankelijkheid van zorgvoorzieningen in de toekomst. De combinatie van een forse toename van het aantal zorgbehoevende ouderen met het gegeven dat er medisch-technisch gezien steeds meer mogelijk is, versterkt de vraag of en hoe we straks zorgkosten, tot 2040 oplopend tot zo’n 25 of 30% van wat we jaarlijks met elkaar verdienen, nog kunnen opbrengen met elkaar.

12. De betaalbaarheid van onze verzorgingsstaat komt alleen al als gevolg van dit samenstel van demografische factoren steeds meer onder druk te staan. Er zijn immers ontegenzeggelijk grenzen tot waar de georganiseerde solidariteit kan reiken, ook al is niemand in staat om met trefzekerheid aan te geven waar die grenzen exact liggen. De komende jaren zullen echter ook om andere redenen moeilijk en uitdagend zijn. We naderen een kruispunt van wegen, niet alleen in Nederland maar in heel Europa. De internationale financiële crisis, die in de vroege herfst van 2008 vanuit de Verenigde Staten oversloeg naar Europa, maakte massieve overheidsinterventies onvermijdelijk om banken overeind te houden en om een wereldwijde recessie te voorkomen. Dat is gelukt en heel eventjes zelfs leek de crisis daardoor onder de knie. Maar al snel daarna doemde de realiteit van een diepe schulden crisis op, niet alleen in landen van de Europese Unie, maar ook in de Verenigde Staten.

13. Binnen de Europese Unie is Griekenland er veruit het slechtst aan toe: de economie krimpt fors en de weg die moet worden gegaan om het land budgettair weer op orde te brengen zal lang zijn. In de loop van de komende weken en maanden zullen we meer zicht krijgen op de slaagkans van het herstelproces daar.

Landen als Spanje en Italië maken eveneens zware tijden door. Het is verheugend –hoewel niet zonder risico- dat de Europese Centrale Bank heeft besloten tot het opkopen van kortlopende staatsobligaties van landen die om noodsteun vragen en bereid zijn zich te onderwerpen aan strenge condities voor het weer gezond maken en op gang brengen van hun economie. Want duidelijk is dat uitsluitend saneringsprogramma's en hervormingsmaatregelen niet voldoende zullen blijken om de overheidsfinanciën van die landen weer in balans te krijgen. De werkloosheid is in grote delen van Europa tot onrustbarende hoogte gestegen. Massale protesten zijn niet van de lucht en ik vrees dat dit nog maar een begin is. De sociale en in de meeste landen ook de politieke instabiliteit is snel groeiende. De toekomst is hoogst onzeker en het vertrouwen fragiel.

Sinds begin 2010 is het overwegend doormodderen geblazen binnen de Europese Unie. Regeringsleiders slepen zich van de ene Europese crisistop naar de andere. De spanningen tussen Noord en Zuid nemen zienderogen toe. Het eind van de tunnel is nog niet in zicht, ondanks stapjes in de goede richting.

14. Een geleidelijke erosie van de steun voor versterkte politieke integratie en meer economische coördinatie op Europees niveau zou ernstige gevolgen kunnen hebben, omdat juist daarin een deel van de structurele oplossing is gelegen. Paradoxaal genoeg is voor sommigen in deze tijd de verleiding moeilijk te weerstaan om mee te gaan met het sprookje dat we ons maar beter kunnen koesteren in een knus bestaan achter de dijken van onze polder.

Die tendens tot naar binnen gerichtheid is kortzichtig en gevaarlijk en snijdt bovendien in eigen vlees. Nederland is een open economie en we zijn voor onze welvaart en ons welzijn meer nog dan de meeste andere landen afhankelijk van het buitenland. Europese integratie is in ons eigen belang; het behoud van de euro al evenzeer.

Het zou bovendien een grote vergissing zijn te denken dat het vooral Europa is dat onze structurele problemen veroorzaakt. Natuurlijk, de schulden crisis en de worsteling om daarop een overtuigend Europees antwoord te geven maakt het er –zacht gezegd- allemaal niet eenvoudiger op. De economische groei in de Europese Unie als geheel is vrijwel tot stilstand gekomen. Het zal jaren duren voordat we weer in wat rustiger vaarwater zijn gekomen.

De échte oorzaak van onze problemen ligt echter dieper: de grenzen van onze structurele welvaarts groei komen steeds nadrukkelijker in zicht. We zullen een aantal van onze dierbare, maar ook kostbare, verworvenheden slechts overeind kunnen houden naar de mate waarin we bereid zijn die realiteit te onderkennen, de basis te versterken voor duurzame ontwikkeling in de toekomst en de noodzaak van hervormingen en aanpassingen serieus onder ogen te zien, mede om de arbeidsmarkt soepeler te laten draaien en de participatiegraad op een hoger plan te tillen.

15. De vergrijzingsfactor, waarover ik zojuist sprak, mag het zicht niet vertroebelen op het feit dat de economische krachtsverhoudingen in de wereld gedurende het afgelopen decennium ingrijpend gewijzigd zijn en op de verwachting dat genoemd proces zich naar alle waarschijnlijkheid in hoog tempo zal voortzetten.

De zogenaamde opkomende economieën –landen als China, India, Brazilië en Rusland- hebben groeimogelijkheden die voor ons land grote kansen inhouden, maar ontegenzeggelijk ook bedreigingen.

Kansen op het plukken van de vruchten van export, handel en samenwerking; bedreigingen omdat de sterke opkomst van die landen de relatieve positie van Europese landen en ook die van de Verenigde Staten in de wereld zal beïnvloeden.

Wij maken ons nog onvoldoende vertrouwd met het gegeven dat de machtsbalans in de wereld bezig is te verschuiven van West naar Oost en dat aan dat proces binnen afzienbare tijd geen einde komt. Er is geen reden om daarover in paniek te raken. Nederland behoort tot nog steeds tot de meest welvarende landen ter wereld, maar het is een illusie te denken dat onze collectieve welvaart de komende tijd zal groeien in een tempo dat vergelijkbaar is met wat wij decennia lang gewend zijn geweest.

16. Dit behoort een extra aansporing te zijn om intensief na te denken en te spreken over wat er in de toekomst voor nodig is om ons brood te blijven verdienen en voldoende mensen aan het werk te houden. Waarin willen we uitblinken, op welke terreinen willen we tot de best presterende landen of regio's in de wereld blijven behoren? En wat is er voor nodig daarvoor een stevige basis te leggen? Die antwoorden zullen we zelf moeten bedenken - de rest van de wereld zal ze ons echt niet aanreiken. Over dit soort fundamentele vragen, waarop het antwoord beslissend zal blijken voor onze toekomst, had ik tijdens de recente verkiezingscampagne best nog wat meer willen horen. Zelf denk ik dat we ons in de buurt van een omslagpunt bevinden van "meer" naar "beter". Van de overgang naar een verdere vergroening van de economie, inclusief de fiscaliteit, kan veel systematischer werk worden gemaakt, in Nederland en in Europa. Duurzame groei zou een deel van het antwoord moeten zijn op de impasse waarin we ons nu bevinden, naast een veel scherpere focus op kennis, innovatie, research, wetenschap en onderwijs.

Het besef dat we bezig zijn de planeet te exploiteren op een wijze die -ook vanuit onze verantwoordelijkheid naar toekomstige generaties toe- onverantwoorde vormen is gaan aannemen begint geleidelijk aan terrein te winnen; het verbinden van de noodzakelijke consequenties daaraan echter nog volstrekt onvoldoende. De toekomstige groei zal steeds groener moeten worden.

17. De opbouw van de verzorgingsmaatschappij is mogelijk gebleken in tijden van toenemende welvaart. In tijden van stagnerende of zelfs dalende welvaart, met bovendien een snel veranderende samenstelling van de bevolking, zal het steeds lastiger worden de arrangementen van het verleden ongewijzigd te behouden. Wie dat wenst, zal voorop moeten gaan in het onderkennen van de noodzaak van tijdige hervormingen.
- Ik heb ervaren –in mijn vakbonds jaren én als politicus- hoe verleidelijk het soms kan zijn om daar nog even mee te wachten – het komt nooit écht goed uit. Maar de geschiedenis leert dat té lang wachten de prijs die we moeten betalen voor noodzakelijke aanpassingen alleen maar opdrijft en dat die prijs dan vooral moet worden opgebracht door mensen die daartoe het minst in staat zijn.
- Ons land staat de komende jaren voor een dubbele opgave:
- de overheidsfinanciën op orde brengen (en daar zijn voor Nederlandse begrippen forse besparingen en hervormingen voor nodig)
 - de basis versterken voor duurzame economische groei, nodig voor toekomstige werkgelegenheid en voor de financiering van sociale en collectieve voorzieningen die we noodzakelijk achten in het Nederland van morgen en overmorgen.
18. Hoe dat precies moet, waaruit de combinatie van besparingen, maatregelen gericht op duurzame groei en herstel van vertrouwen bij consumenten en producenten moet bestaan, is onderwerp van debat binnen en buiten onze grenzen. Dit zal ook een centraal thema zijn bij de kabinetsformatie. De opgave is gigantisch. En simpele oplossingen zijn niet voorhanden.

Decennia lang hebben ouders geleefd en gewerkt in de verwachting én in de hoop dat hun eigen inspanningen het hun kinderen mogelijk zouden maken om het in hun leven beter te krijgen dan zijzelf. De crisis waarin we ons bevinden is ernstiger en vooral structureler dan menigeen beseft. Zelfs als in Europa de zon weer zou gaan schijnen –en dat moment lijkt nog ver weg-, zelfs dán zijn ingrijpende keuzes nodig. Keuzes die om een stabiele en hittebestendige regering vragen en om een jarenlang vol te houden koers. Dat stelt bijzondere eisen aan de samenstelling van het nieuw te vormen kabinet en aan het beleidsprogramma waarover overeenstemming moet worden bereikt.

De uitgangspositie is gans anders, maar de aard van de inspanningen die thans nodig zijn vraagt om een gezamenlijke aanpak, een bundeling van krachten, vergelijkbaar met die van vlak na de tweede wereldoorlog, met een gemeenschappelijk doel voor ogen, de grenzen van partijbelangen en van deelbelangen overstijgend. Gewaarborgd dient te worden dat het draagvlak voor de uit te zetten koers stevig is. Dat vraagt niet alleen om politieke moed en koersvastheid maar evenzeer om een uiterste inspanning om sociale partners te betrekken bij te maken afwegingen, in elk geval op beleidsterreinen als arbeidsmarkt, sociale zekerheid, pensioenen, zorg en fiscaliteit.

19. Ons land heeft bij herhaling zijn kracht bewezen door onderlinge samenwerking, door het ondergeschikt maken van tegenstellingen en deelbelangen aan overstijgende gezamenlijke doelstellingen. Dat was zo toen Nederland na afloop van de tweede wereldoorlog opnieuw moest worden opgebouwd en ingericht, decennia lang; dat was zo toen we – mede met behulp van het akkoord van Wassenaar- door een diepe economische en sociale crisis heen kwamen, in de jaren '80 en '90. Dat was opnieuw zo toen tegen het einde van de vorige eeuw en de jaren daarna soms ingrijpende aanpassingen op onderdelen van de sociale zekerheid en op de arbeidsmarkt nodig waren.

Die houding is ook nu nodig. En daarom is het zo belangrijk dat alle maatschappelijke groeperingen, waaronder ook de vakbeweging, bereid zijn het oog op de langere termijn te richten en –in een proces van geven en nemen- medeverantwoordelijkheid te tonen voor keuzes die bepalend zullen zijn voor de inrichting van het Nederland van morgen.

De verleiding om “nee” te zeggen tegen hervormingen en aanpassingen van allerlei aard is groot, ook als ze dringend geboden zijn. Maar in tijden van geen of weinig groei zal het steeds moeilijker worden om overeind te houden wat we ooit samen hebben opgebouwd.

De geschiedenis leert dat het water soms écht tot aan de lippen moet staan voordat we echt bereid zijn tot ingrijpende keuzes. Mijn pleidooi is: laten we proberen dat moment vóór te zijn deze keer, juist nu zo veel vermeende zekerheden beginnen te wankelen.

20. Ik rond af. Nederland kent een relatief hoog ontwikkeld stelsel van sociale bescherming, één van de beste ter wereld . We geven daaraan per jaar gemiddeld ruim 11.000 euro per inwoner uit. Twee derde daarvan is gerelateerd aan pensioen en zorg. Duidelijk is dat die sociale uitgaven de komende jaren bij ongewijzigd beleid fors zullen toenemen.

Er zijn natuurlijk altijd wel mogelijkheden om de lasten evenwichtiger te verdelen, bijvoorbeeld door sommige belastingen te verhogen of door premies meer inkomensafhankelijk te maken. Daar is ook alle reden voor. Maar aan de mogelijkheden die dat biedt zijn grenzen gesteld. En er zijn ongetwijfeld kostenbesparingen mogelijk, bijvoorbeeld door preventie in de zorg, door regelingen doeltreffender uit te voeren of door te snijden in overhead en bureaucratie, maar ook daaraan zijn grenzen gesteld.

Er valt dus niet te ontkomen aan het tevens in ogenschouw nemen van gevoelige kwesties als het aanbrengen van versoeringen of aanpassingen in pensioenregelingen of van kwesties als eigen bijdragen, respectievelijk het beperken van aanspraken in de zorg zonder bijbetaling, met inachtneming van het draagkrachtbeginsel uiteraard. Nieuwe arrangementen in de vierhoek sparen, wonen, zorg en pensioen kunnen bijdragen tot vermindering van de structurele problemen in de toekomst. Wie er voor kiest voor de noodzaak hiervan de ogen te sluiten schuift de problemen simpelweg voor zich uit, in de ijdele hoop of verwachting dat ze vanzelf over zullen gaan.

21. Wie daarentegen juist meent met bovenmatige versoeringen van onze verzorgingsstaat het huishoudboekje van de overheid weer op orde te kunnen krijgen, die maakt evenzeer een fatale vergissing. Om de doodeenvoudige reden dat veel mensen binnen onze samenleving eenvoudigweg niet in staat zijn om op eigen kracht een volwaardig en menswaardig bestaan te leiden. In veel landen, ook buiten Europa, wordt -met grote belangstelling en vaak zelfs met een zekere afgunst- gekeken naar de manier waarop wij Nederlanders in het verleden in staat zijn gebleken een concurrerende, moderne economie op te bouwen en in stand te houden in een samenleving die een hoge mate van sociale cohesie vertoont. De Nederlandse verzorgingsstaat is een model voor velen buiten onze grenzen. Laten we –bij alle noodzakelijke pogingen om ons verzorgingsmodel te hervormen en toekomstbestendig te maken- er vooral voor waken het kind met het badwater weg te gooien. De verzorgingsstaat waarvoor Willem Drees de grondslag heeft gelegd en waaraan wij de afgelopen decennia hebben voortgebouwd brengt sociale én economische voordelen met zich mee. Een beschaafd sociaal stelsel is er niet alleen voor goede tijden, maar ook en vooral voor tijden van tegenspoed. Hervormingen en aanpassingen op onderdelen zijn onvermijdelijk, juist met het oog op de houdbaarheid van ons stelsel op langere termijn. Aan de huidige generatie de dure plicht dat stelsel voor kaalslag te behoeden, juist nu het er écht op aan komt.

